Su Adlarının (Hidronimler) "Geniş, Bol, Çok" Semantiği Üzerine Bir İnceleme

Arş. Gör. Seher Erenbaş Pehlivan
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim dalı, seher.erenbas@erdogan.edu.tr

Özet

Yaşadığımız coğrafya içerisinde yer alan fizikî veya doğal her türlü unsur, insanın kendi duygu ve fikirlerini aktarmada önemli bir etkendir. Özellikle fizikî coğrafyada temelde olduğu gibi geniş bir alana yayılan su kütleleri, soyut kavram alanı içerisinde de su adı *(hidronim)* çerçevesinde pek çok nesnenin genişliğini, büyüklüğünü, bolluğunu aktarır. Bu nedenle su adı başlığı altında *bahr, deniz, derin, derya, göl, sel, su, talay* ve *umman* terimleri değerlendirilmiştir. Tarihî lehçelerden Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi metinleri taranıp, suadcıl sözcüklerle ilgili en uygun örnekler verilmeye çalışılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinden ise özellikle Kıpçak ve Oğuz grubunda terimlerin 'bol, çok' anlamını tespit edip, orijinal sözlüklerden örnekler eklenmiştir. Günümüz Türkçesindeki metinlerden de, bir şeyin/nesnenin bolluğunu, çokluğunu *metafor* olarak aktardığına dair pek çok örnek verilmiştir. Bu sözcüklerin söz öbekleri içerisinde fiilin ya da ismin yönünü 'çok' olarak nitelediği ve bazı yer adlarında *yeradcıl belirteç (indikatör)* olarak yer aldığı, hatta 'biraz, pek çok' anlamıyla da *miktar zarfı* olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu bakımdan bu çalışmada; su adlarının 'genişlik, bolluk, çokluk; bol, çok' kavramı, hem tarihî lehçenin metinlerinde ve günümüz Türkçesinde hem de yer adlarında ve çağdaş Türk lehçelerinin metinlerinde müstakil olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Su Adı, Metafor, Söz Öbekleri, Yer Adları, Miktar Zarfı.

A Review on the "Wide, Planty, Many" Semantics of Hydronyms

Abstract

All manner of physical or natural elements in the geography that we live in, are an important factor in conveying one's own feelings and opinions. Especially in physiography, as basically, water masses that spread over a wide, convey the width, size, and abundance of many objects within the framework of hydronym in the abstraction area. Therefore, under the title of hydronym terms of bahr, deniz, derin, göl, sel, talay and umman are evaluated. Karakhanid, Khwarezm, Kipchak and Old Anatolian Turkish texts from historical dialects are scanned and the most appropriate examples of hydronymic words are tried to be given. The meaning of the terms 'abundant, many' is determined in the contemporary Turkish dialects, espacially in the Kipchak and Oghuz groups and is added examples from the original dictionaries. Many examples are given from the texts in today's Turkish that convey the abundance of something/object as a metaphore. It has been determined that these words characterize the direction of the verb or noun as 'many' in phrases, take place as an indicator in some toponyms, and are even used as adverbs of quantity with the meaning of 'a little, a lot'. In this respect, in this study; hydronyms' width, abundance; abundant,much of the concept has been handled independently both in the texts of the historical dialect and today's Turkish, as well as in toponyms and contemporary Turkish dialects.

Keywords: Hydronym, Metaphores, Phrases, Toponyms, Adverb of Quantity.

Giriş

Dünya üzerinde pek çok fizikî etkenlerle oluşan yeryüzü şekilleri, başta insan olmak üzere diğer tüm canlıların yaşamında hayatî bir öneme sahiptir. Hem doğal hayatta hem de sosyal hayatta etkisi görülen bu yeryüzü unsurlarının, insanın zihninde ve dolayısıyla kullandığı dilde de, pek çok metaforik yansıması bulunur. Özellikle fizikî coğrafyada çok geniş bir alanı kaplayan göl, nehir, deniz gibi su kütleleri, temel olarak da sahip olduğu genişlik kavramı yönüyle edebî dilde birçok mecaz kullanımıyla ön plana çıkar. Yaşadığımız coğrafya içerisinde su kütlelerinin yapı olarak sahip olduğu 'genişlik, büyüklük' ölçüsü, Türk dilinde su adı *(hidronim[1])* altında değerlendirilen su adlarının da 'genişlik, bolluk, sınırsızlık' kavramını taşımasına ve doğal olarak dilimizde yer alan birçok ifadenin aktarımında etken

[1] Su adı (hidronim): Toponimin bir türü olup gerek doğal yolla oluşmuş gerekse yapay yolla meydana getirilmiş her türlü su varlığının adını ifade eder (Şahin 2018: 97).

olmasına neden olmuştur. Türk dilinde su adları ile ilgili yapılan çalışmalar[2] olsa da, su adlarının 'geniş, bol, çok' semantiğini *metaforik* olarak inceleyen çok az çalışma yer alır[3]. Diğer çalışmalar ise tasavvuf ve daha çok halk edebiyatı çerçevesinde değerlendirilen su kültü ile ilgili araştırmalardır[4]. Bu nedenle bu çalışmada, su adı *(hidronim)* çerçevesinde değerlendirilen *bahr, deniz, derin, derya, göl, sel, su, talay, umman* sözcüklerinin 'geniş, bol, çok' semantiğini, tarihî lehçenin metinlerinde ve çağdaş Türk lehçelerinin metinlerinde tespit etmek amaçlanır. Bu bakımdan bu betimsel çalışmada: su adlarının söz öbekleri içerisinde bir şeyin 'bolluğu, çokluğu; bol, çok' yönüyle *metaforik* kullanımı, "İğretileme (Metaphore) Kavram Alanı ve Söz Öbekleri İçerisinde Sözcüklerin İncelenmesi"; yer adlarında *yeradcıl belirteç (indikatör)* olarak kullanımı "Yer Adı Kavram Alanı İçerisinde Sözcüklerin İncelenmesi" ve *miktar zarfı* kullanımı "Miktar Zarfı Olarak Sözcüklerin İncelenmesi" ana başlıkları altında ele alınmıştır. Bu inceleme neticesinde *bahr, deniz, derin, derya, göl, sel, su, umman* sözcüklerinin 'geniş, bol, çok' anlamıyla, edebî metinlerde mecaz *(metafor)* anlamıyla kullanıldığı; *deniz* sözcüğünün yer adı yapısı içerisinde 'bol, çok' anlamıyla indikatör olarak yer aldığı, *sel* ve *talay* sözcüğünün ise 'birçok, pek çok' anlamıyla *miktar zarfı* olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, su adı altında değerlendirilen bu sözcükler hem Türkiye Türkçesinde ve tarihinde hem de Türk lehçelerinde, özellikle Kıpçak ve Oğuz grubunda'bol, çok' anlamını korumaktadır.

1.İğreltileme *(Metaphore)* Kavram Alanı ve Söz Öbekleri İçerisinde Sözcüklerin İncelenmesi

Bir varlığın bir başka varlığın göstereni olma anlamına gelen *iğreltileme (metaphore)* kavramı, gösteren olmak, kendisi dışında bir başka varlığa işaret etmek olarak tanımlanır. Bu bakımdan *iğreltilemeli anlam* da mecaz anlamdır; yani bir sözlük biriminin nedenli kullanımıdır (Karaağaç 2018: 466, 467). Su adı *(hidronim)* altında incelediğimiz *bahr, deniz, derin, derya, sel, su, talay* sözcüklerinin 'geniş, bol, çok' semantiği en erken Karahanlı ve Harezm Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesiyle yazılmış pek çok edebî eserde *mecaz (metafor)* anlamıyla tespit edilmiştir. Deniz, derya gibi su kütleleri temelde, yaşadığımız coğrafya içerisinde çok geniş bir alanı kaplar ya da çok geniş bir alana yayılır. Bu nedenle insan, bünyesinde barındırdığı pek çok duygunun, ifadenin ve düşüncenin büyüklüğünü, genişliğini daha iyi anlatabilmek ya da ifade edebilmek için *bahr, deniz, derya* gibi su adlarının 'geniş, bol, çok' ve 'sınırsız' olması yönüyle ilişki kurmuş ve aktarmıştır.

[2] Bkz. Develi, Hayati (2011). Divānu Luġāti't-Türk'te Hidrografik Terimler. *Maḥmūd al-Kāşġarī'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Dīvānu Luġati't-Türk Sempozyumu Bildiri Kitabı*. 1. Baskı (ss. 425-444). İstanbul: Eren Yayıncılık.

[3] Bkz. Debreli, Zekiye Gizem (2020). Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de Hidrografik Terimler ve Metaforik Kullanımları. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi.* 1/2, 139-167.

[4] Bkz. Gider, Mahmut (2017). Bâkî ve Fuzûlî Divanlarında Deniz Tasavvuru. *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi.* Sayı: 3, 22-36. Bkz. İnan, Abdulkadir (2015). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu; Türkan, Kadriye (2012). Türk Dünyası Masallarında Su Kültü. *Millî Folklor* 24/93, 134-148.

1.1. Türkçe Sözcüklerde

1.1.1. Deniz

*Türkçe Sözlük'*te "1. Yer kabuğunun çukur bölümlerini kaplayan, birbiriyle bağlantılı, tuzlu su kütlesi. 2. Bu su kütlesinin belirli bir parçası: Marmara Denizi. Karadeniz" olarak tanımlanan **deniz** sözcüğünün diğer tanımları ise "3. Aydaki Düzlükler. 4.*mec.* Geniş alan. 5.*mec.* Çokluk, yoğunluk"tur (Akalın vd. 2011: 627). *Türkçe Sözlük'*te verilen 'geniş alan' ve 'çokluk, yoğunluk' tanımı, sözcüğün yalnızca Türkiye Türkçesinde değil tarihi lehçelerde de sahip olduğu bir tanımdır. İskender Pala da *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*'nde "Büyüklük, genişlik, sonsuzluk, derinlik, bolluk gibi manalar ifade eden deniz, insanlara sonsuz faydalar sağlamaktadır" (Pala 2002: 121) diyerek *deniz* sözcüğünün 'geniş, bol, çok' manalarını vurgulamaktadır. Sözcük, *Kutadgu Bilig* adlı eserde 'bol, çok' anlamı ile pek çok beyitte geçmektedir. *Kutadgu Bilig*'de "Bir şeyin çokluğu, sınırsızlığı ırmak / deniz metaforu ile anlatılmıştır. Yani çok olan (bilgi, akıl, fayda, arzu) ırmaktır / denizdir" (Debreli 2020: 154)[5].

B211 Kişi köngli tüpsüz tengiz teg turur / Bilig yinçü sanı tüpinde yatur; Kişinin gönlü dipsiz bir denizdir / Bilgi onun dibinde yatan inciye benzer (Arat 2008: 124) beyitinde kişinin gönlünün derinliği ve genişliği 'dipsiz bir deniz'e benzetilmiştir.

B1164 Ölüm bir tengiz ol ucı yoḳ tüpi / Baḳa körse yetrü tüpi yok batıġ; Ölüm uçsuz bucaksız bir denizdir / İyice bakıp görürsen, dipsiz bir çukurdur (Arat 2008: 274) beyitinde de ölümün sonsuzluğu ve genişliği 'deniz' sözcüğünün 'genişliği' yönüyle aktarılır. Yani "deniz ölümdür" (Debreli 2020: 158)

B211 Negü tir eşit emdi bilgi **tengiz** / Sözin yangzatur körse ḳızgu mengiz; Dinle şimdi bilgisi derya gibi derin olanlar ne der / Dikkat edersen, hayatından memnun insan bu sözü buna benzetir (Arat 2008: 274) beyitinde bilgisi çok olan âlim kimse 'deniz' sözcüğü ile ifade edilmiştir.

Harezm Türkçesi eserlerinden olan *Mu'înü'l-Mürîd*'de "Bu cümle ḫalāyıḳ müsāfir mėŋiz / Taḳı dünye tüpsüz ḳırıġsız téŋiz" (Toparlı 2018: 97) cümlesinde dünya dipsiz, kıyısız bir denize; Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden olan *Bahrü'l-Hakâyık*'ta "Velî çün mevc ura rahmet deŋizi" (Türk 2018: 57) cümlesinde rahmetin büyüklüğü denize; Çağatay Türkçesi eserlerinden olan *Gülistan Tercümesi*'nde "Bende-i Sibîcābîngiz köydi mihende esîr / Lutfunguz artuḳ tengiz, eksütüŋ andın mihen" (Ergene 2017: 317) beyitinde lütfun çokluğu denize, benzetilmiştir.

Bugün Türkiye Türkçesinde bir şeyin sınırsızlığını, sonsuzluğunu, çokluğunu ve bolluğunu anlatmak için deniz sözcüğü sıklıkla gerek müstakil gerekse yapı içerisinde kullanılmaya devam eder. Örneğin, "Çok zengin birine küçük bir hediye götürmek" anlamında *denize su götürmek* (Çağbayır II 2007: 1160) deyimi kullanılır. *Devletin malı deniz yemeyen domuz* atasözünde de devletinin malının çokluğu 'deniz' sözcüğü ile aktarılmıştır. Devletin malı denizdir; yani çoktur, sınırsızdır.

[5] Doktorant Zekiye Gizem Debreli *Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de Hidrografik Terimler ve Metaforik Kullanımları* adlı makalesinde 'su, ögüz, deniz' gibi sözcüklerin metaforik olarak 'çok' kullanımına örnekler vermiş ve konuya bir bakımdan değinmiştir.

Çok yüksek yerlerde, aralıksız bir şekilde bembeyaz uzanan bulutlar için kullanılan **bulut denizi**, yine aralıksız bir şekilde her yeri kaplayan sisi tanımlamak için kullanılan **sis denizi** söz öbekleri de deniz sözcüğünün coğrafî olarak kullanımına iyi bir örnek oluşturur.

Deniz sözcüğü Çağdaş Türk lehçelerinden Kıpçak ve Oguz grubundan bazı lehçelerde de 'genişlik, bolluk, çokluk; bol, çok' manasını taşımaktadır. Buna göre Başkurt Türkçesinde **diŋgĕz** "1. Deniz. 2. Engin, geniş, sınırsız" (Özşahin 2017: 130), Kazan-Tatar Türkçesinde **diŋğĕz** "1. Deniz. 2. Çok yer kaplayan şey. 3. Bolluk" (Öner 2015: 106), Kazak Türkçesinde **teŋiz** "Çok, pek çok, çokluk, ucu bucağı yok, bolluk" ve **teŋizdey** "1. Deniz gibi. 2.ağız Sınırsız, sayısız, sayısız, ölçüsüz deniz, geniş" (Januzakov 2008: 799); Özbek Türkçesinde **dengiz** "Bir şey ile kaplanan geniş alan" (Magrufova I 1981: 221), Türkmen Türkçesinde "Acımsı tuzlu su, büyük suyun genişliği" (G. Kuyasowa vd. 2016: 267) tanımlarıyla tespit edilmiştir.

1.1.2. Derin[6]

Ötüken Türkçe Sözlük'te "1. Dibiyle yüzeyi arasındaki uzaklık çok olan. 2. Bir hayli içeriye giren, dalan. 3. Ön yüzü ile arka yüzü arasındaki uzaklık çok olan. 4. Yoğunluğu, aşırılığı çok olan. 5. Sevgi ile belirgenleşen ve içten, gönülden. 6. Ayrıntılara çok fazla önem vererek yapılan; dikkatle; inceden inceye; etraflıca. 7. (Kişi için) Belli bir bilim dalında geniş bilgi birikimi olan, bilgili, olgun, etkileyici; en karışık meseleleri anlayabilecek yapıda olan. 8.*mecaz* (Eser için) içerek açısından anlaşılması, kavranması zor. 9. is. Dip. 10. Belli olmayan uzak yer. 11.zf. Ayrıntılara inilerek, bütün seçenekleri göz önünde bulundurarak" (Çağbayır II 2007: 1172) tanımları verilen *derin* sözcüğü göl, ırmak, nehir, deniz gibi su adı olmasa da su adcıl bir terim olarak değerlendirilebilir.

Derin kelimesi için Kaşgârlı Mahmud, *Divânu Lugâti't-Türk* adlı eserinde "Oğuzların her şeyin **bol** ve derinine **teriŋ**" dediklerini ve **teriŋ bilge** içinse "Hikmet ve ilmi **bol** olan âlim ve bilge" (Akkoyunlu, Ercilasun 2018: 497) dediklerini ifade eder. Karahanlı Türkçesi döneminde bile *derin* sözcüğünün mecaz anlam olarak "bol, çok" anlamını taşımakla beraber *teriŋ bilge* söz öbeğini oluşturması ilgi çekici bir durumdur. Yunus Emre'nin *Divân-ı İlâhiyât* adlı eserinde "Dostdur bizi okuyan üstümüze şakıyan / Şimd'üç buçuk okıyan **derin danışman** olur" (Tatçı 2014: 287) beyitinde de **derin danışman** söz öbeği 'bilgisi çok olan kimse' manasını taşımaktadır.

Derin, bugün Türkiye Türkçesinde pek çok söz öbeğinde bir şeyin bolluğunu ve çokluğunu nitelemektedir. "Çok fazla düşünmek" anlamına gelen **derin derin düşünmek**, "Bir konu üzerinde çok ve ayrıntılı çalışma yapmak" anlamına gelen **derine inmek** (Akalın vd. 2011: 635), yine "Çok fazla düşünmek" anlamında olan **derinlere dalmak**, bugün beyaz eşya kategorisinde değerlendirilen "Buz üretmek veya bozulabilecek yiyecekleri çok düşük sıcaklıklarda saklamaya yarar buzdolabı"

[6] Derin sözcüğü, derya, deniz, umman gibi bir su adı (hidronim) değildir; ancak sözcük *derin deniz, derin göl, derin pınar, derin su* vb. gibi pek çok suyla ilgili kavramlarla birlikte kullanılmaktadır. Bu durumda derin sözcüğü, su adcıl (hidronimik) bir terim sayılabilir. Üstelik sözcüğün diğer su adları gibi 'bol, çok' anlamını kazanması da ilgi çekici bir durumdur.

(Çağbayır II 2007: 1172) olan **derin dondurucu** söz öbekleri, *derin* sözcüğünün bir ismin ya da fiilinin niteliyicisi olarak, bir şeyin çokluğunu anlatamada kullanılan örneklerdir.

Çağdaş Türk lehçelerinde de varlığını koruyan *derin* sözcüğü, Kıpçak lehçelerinden Başkurt Türkçesinde *teren* "1. Derin. 2. Ulaşılması güç. 3. Gönlün derinliği. 4. Çok sağlam alınan, çok güçlü alınan (Özşahin 2017: 601), Karaçay-Malkar Türkçesinde *teren* "derin" ve *terenlik* "Derinlik, genişlik, enginlik" (Tavkul 2000: 392), Kazak Türkeçesinde *tereŋ* "1. Dibi gözün ulaşamayacağı kadar çok derin, uçurum; yar. 2.*ağız* Her bir yönü, çok önemli, çok değerli" (Janukazov 2008: 800), Kumuk Türkçesinde *teren* "Derin; derin surette, derince, derin derin" ve *terenden tanış bolmaq* "Bir şey hakkında daha derin bilgi almak, malumat almak" (Pekacar 2011: 331), Kazan-Tatar Türkçesinde *tiren* "1. Derin. 2. Dip. 3. Bir şeyin içine çok nüfuz eden. 4. Üstünkörü şekilde anlaşılmayacak köklü mesele. 5. Güçlü tesiri olan" (Öner 2015: 478); Güneybatı şivelerinden Azerbaycan Türkçesinde *derin derin* "derin derin", *derinden-derin* "Çok ciddi, esaslı olarak", *derindüşünceli* "Çok akıllı, basiretli, ciddi", *derinfikirli* "Çok akıllı, basiretli, sığ olmayan" (Akdoğan 1999: 192) tanımları, bir şeyin ya da bir eylemin 'aşırılığını, çokluğunu, bolluğunu' gösteren tanımlardır. Kazak Türkçesinde "Olar zamannıŋ köbin ğılımsızdıkpen ötkizip tavarixların *teren bilmey*, tübi eskerusiz ḳalıp, ata-babaların aḳsaḳallarınıŋ aytuvımen bilgenine kanağat ḳılıp jürisken" (Iskakov, Veli vd. 2011: 149) cümlesinde tarinlerini çok iyi bilmemek anlamı *teren* sözcüğü ile ifade edilmiştir.

1.1.3. Göl

Ötüken Türkçe Sözlük'te "[Et. kȫl > göl] is. *coğ.* 1. Etrafı kara ile çevreli, derin ve geniş su birikintisi. 2.*ağız* Tarım yapılan büyük tarla. 3.*ağız* Yüksek yerden dökülen suyun oyduğu yer; çukur" (Çağbayır II 2007: 1742) tanımı verilen *göl* sözcüğünün Türkiye Türkçesinde 'geniş, bol, çok' anlamı müstakil olarak tespit edilememiştir. Yalnızca **gölermek** "Göl durumuna gelmek; göllenmek" (Çağbayır II 2007: 1743) fiilinde ve **göl olmak** "Gereksiz olarak bir yerde su toplanmak; göllenmek" (Çağbayır II 2007: 1742) fiilinde 'suyun artması, çoğalması' olarak ifade edilir. DLT'de **kȫl I** "Havuz, göl", **kȫl II** "İçinde su birikmiş çukur" ve **kȫl III** "Denizin (baḥr) kendisi, doğrudan doğruya deniz" (Akkoyunlu, Ercilasun 2018: 403) olarak tanımlanan sözcük, yalnızca **köler-** "Su birikmek, çukurları su doldurmak, sular çoğalmak" (Akkoyunlu, Ercilasun 2018: 256) anlamını taşıyan fiilde, Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi 'çokluk' anlamı söz konusudur. *Göl* Sözcüğü, tarihî lehçelerin metinlerinde *deniz, derya* gibi geniş bir *metaforik* kullanıma sahip değildir; ancak yine de örnekleri mevcuttur.

Yunus Emre'nin *Divân-ı İlâhiyât* adlı eserinde "İy Tanrı'yı bilenler cân Hakk'a kurban kılanlar / Ölü degüldür bu cânlar ʿışk **göl**inde yüze durur" (Tatçı 2014: 298) örneğinde aşkın büyüklüğü, genişliği; "Begler azdı yolından bilmez yoksul hâlinden / Çıkdı rahmet **göl**inden nefs **göl**ine talmışdur" (Tatçı 2014: 300) örneğinde rahmet ve nefs kavramlarının genişliği ve bolluğu **göl** sözcüğü ile aktarılmıştır. Aynı eserde "Aglama direm şol gözlerüme / Kan yaş akıdur ag u karadan / Yirler mi kodum **göl**

eylemedük / Siller akıtdum her bir dereden" (Tatçı 2014: 447) dörtlüğünde akıtılan göz yaşları o kadar çoktur ki her yerin **göl** olduğu ifade edilmiştir.

Göl sözcüğü, Kazak Türkçesinde; **köl** "1. Aşağı yukarı kapatılan / kapanan (aşağısı ve yukarısı kapalı olan) su deposu. 2.*ağız* Bol, çok fazla" (Januzakov 2008: 410), "1. Göl. 2.*ağız* Çok, sayısız." **köl-dariya** "1. Derya. 2. Çok sayısız, hesapsız", **köldey** "Göl gibi geniş" ve **kölde-** "Etrafı su kaplamak, göl olmak, su basmak" (Koç, Bayniyazov, Başkapan 2019: 261), Kırgız Türkçesinde, **köl** "1. Göl; **köl kıl-** iki gözü iki çeşme olmak. 2. Isıkköl gölü. 3. Isıkköl vadisi. 4. Bent, baraj, havuz" (Yudahin 1998: 499), Başkurt Türkçesinde; **kül** "Göl, su birikintisi" ve **külbĕ-** "Bollaşmak, çoklaşmak, bol olmak" (Özşahin 2017: 307) tanımları, sözcüğün bu lehçelerde 'bolluk, çokluk' anlamını taşıdığını göstermektedir.

Kazak Türkçesinde "Köz jası köl boldu" (Januzakov 2008: 410) cümlesindeki *köl (göl)* sözcüğü göz yaşlarının çoğalmasını ifade eder olup, çok ağladığını belirtmektedir. "Balıkşılar muz ḳalaga kirdi, işi *köl-dariya*" (Iskakov vd. 2011: 261) cümlesinde balıkçıların buz şehrine girdiğini ve içinin göl-derya; yani 'çok fazla, geniş' olduğu ifade edilir.

1.1.4. Su

Su sözcüğü dilimizde müstakil olarak değil; ancak söz öbeği içerisinde bir şeyin bol ve çokluğunu aktarır. **Su gibi** "Çok ıslak; Ben bir yere gidemem arkamdaki gömlek su gibi- M. Ş. Esendal"; **Su gibi akmak** "1. Zaman hızla geçmek. 2. Para, yiyecek vb. bol bol gelmek / Şoförlükten bir senede artırdığım para ile bu bağı almıştım. O vakit para *su gibi* akıyordu-R. N. Güntekin" ; **(Bir şey) Su gibi gitmek** "Bol bol harcanmak"; **Su gibi olmak** "Çok ıslanmak"; **Su gibi terlemek** "Çok terlemek" ; **Su içinde kalmak** "1. Çok terlemek. 2. Çok ıslanmak" (Akalın vd. 2011: 2163) söz öbekleri içerisinde yer alan *su* sözcüğü bir nesnenin, bir şeyin yönünü 'çok' ve 'bol' olarak nitelemektedir.

Tarihi lehçenin metinlerinden *Bahrü'l-Hakâyık* adlı eserde "Pes ol vaḳtdan berü kim aġlaram ben / Bu **su** gözüm yaşıdur çaglaram ben" (Türk 2018: 78) örneğinde gözyaşının çokluğu su sözcüğü ile aktarılmıştır.

Sözcük Çağdaş Türk lehçelerinde de söz öbekleri içeriside çok az örnekte tespit edilmiştir. Karaçay-Malkar Türkçesinde **su usta** "Hüner sahibi, çok usta" (Tavkul 2000: 356) anlamını taşıyan söz öbeğinde su sözcüğü 'çok iyi ustalığı ve hünerli olmayı' ifade etmektedir. Hakas Türkçesinde, **suğ (su)** sözcüğünün çok farklı bir kullanımı tespit edilmiştir. Sözcük (suğ) temel anlamı dışında "Çokluk, -gil anlamları vererek ikilemeler kurar". Örneğin, **malsuğ** "hayvanlar", **tayğa suğnın kîzîleri** "ormanların ruhları" (Arıkoğlu 2005: 454), **çir-suu** "vatan, yurt", **ib-suğ** "yurt", **pağ-suğ** "bağlar" (Kara 2009: 39, 41)[7] örnekleri sözcüğünün 'çokluk eki' gibi görev yaptığını gösterebilir.

[7] Bkz. Kara, Mehmet, Hakas Türkçesinde İkilemeler, Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4, 2009, ss. 34-61.

1.1. Alıntı Sözcüklerde

1.1.1. Bahr

Ötüken Türkçe Sözlük'te "1. Deniz, derya. 2. Büyük nehir veya göl. 3. Okyanus" (Çağbayır I 2007: 438) anlamlarıyla geçen Arapça kökenli *baḥr*, bugün Türkiye Türkçesinde artık varlığını sürdürmez; ancak sözcük, Orta Türkçe metinlerinden itibaren gerek 'nehir, göl, deniz' temel anlamıyla gerekse bir şeyin çokluğunu, bolluğunu anlatan, söz öbekleri içerisinde yer alan mecaz anlamıyla oldukça sık kullanılmış ve Osmanlıcanın son dönemlerine kadar da kullanılmaya devam etmiştir. *Bahr* sözcüğünün metin içerisindeki mecaz anlam kullanımına ilişkin örnekler aşağıdaki gibidir:

Divan-ı Hikmet adlı eserde Allah'ın rahmetinin büyüklüğü "Rahmet **bahrı** tolup taşıp urdı mevvac" (Yesevi 1993: 103) örneğinde *bahr* sözcüğü ile aktarılmıştır. *Mu'înü'l-Mürîd* adlı eserde 'yokluk' kavramının sonsuzluğu ve büyüklüğü "Yétiben batıban fena **bahri**ŋe" (Toparlı 2018: 147) örneğinde *bahr* sözcüğüyle anlatılmıştır. Yunus Emre'nin *Divân-ı İlâhiyat* adlı eserinde "Talayun 'ışkun **bahri**ne gavvâs olayın bir zaman" (Tatçı 2014: 462) örneğinde aşk *bahr*e yani denize benzetilmiştir. *Bahr'ül-Hakâyık* adlı Eski Anadolu Türkçesine ait eserin bizzat adı ise 'gerçekler denizi' anlamıyla mecaz kullanımına bir örnektir. Görüldüğü gibi, bu cümlelerde aşk, rahmet, yokluk ve gerçek gibi soyut kavramların sonsuzluğu, büyüklüğü ve genişliği, *bahr*'ın da temelde çok geniş ve büyük olması yönüyle ilişki kurulmuş ve temelde bu büyüklük ve genişlik yönüyle de aktarılmıştır. Bu bakımdan *bahr* sözcüğü, mecaz anlamıyla bir şeyin 'bolluğunu, çokluğunu, genişliğini' aktarır duruma gelmiştir.

Sözcük, Özbek Türkçesinde "Deniz, okyanus" temel anlamıyla birlikte 'genişlik, açıklık, parlaklık' (Magrufova I 1981: 91) mecaz anlamıyla da yaşamaktadır.

Bahri (bahri tili) oçildi: Köngli oçildi, ruhi yengil tortip, keyfi çok, vaḳti hoş bolib ketdi (Magrufova I 1981: 91) örneğinde *bahri til*, gönlü deniz kadar geniş, açık, ferah olma manasını taşır.

1.1.2. Derya

Su adllarından olan *derya* sözcüğü *Türkçe Sözlük*'te "1. Deniz. 2.*mec.* Bilgili kimse. 3.*mec.* Bir şeyin bol olduğu yer" (Akalın vd. 2011: 641) olarak tanımlanır. Bu sözcük, hem müstakil olarak hem de söz öbekleri içerisinde herhangi bir şeyin bolluğunu ifade eder. Mesela, *deryadil* "Her şeyi hoş gören çok sabırlı" (Akalın vd. 2011: 641); *deryâ-keş* "Çok içen ayyaş"; *deryâ-nuş* "Çok içen ayyaş"; *deryâ-nevâl* "Bağışı çok olan" (Çağbayır II 2007: 1177), *derya gibi* "1. Çok bilgili. 2. Pek çok" (Akalın vd. 2011: 641), *derya misâl* "1. Denizi andıran. 2. Çok bilgili. 3. Pek çok" (Çağbayır II 2007: 1177) sözcükleri, herhangi bir şeyin bolluğunu ya da bir eylemin aşırılığını anlatan, *derya* sözcüğünün kullanımına iyi birer örnektir.

Sözcüğün tarihi lehçelenin metinlerinde mecaz anlam kullanımına pek çok örnek mevcuttur. Örneğin, *Divan-ı Hikmet*'te "Muhabbetning deryāsıdın gevher alsa" (Yesevî 1993: 109) cümlesinde muhabbetin genişliği ve yoğunluğu 'derya' sözcüğü ile aktarılmıştır. *Nehcü'l-Ferâdis*'te "Haq tea'lanıng 'ilmi deryā turur" (Eckmann

2014: 134) cümlesinde, Allah'ın ilminin deniz, derya (gibi) geniş, sonsuz olduğu 'derya' sözcüğü ile ifade edilmiştir. Yunus Emre'nin *Dîvân-ı İlâhiyat*'ında "Hakîkat deryâsında bahrî oldum yüzerem" (Tatçı 2014: 366) beyitinde soyut bir kavram olan hakikatın büyüklüğü ve genişliği deryaya benzetilmiştir.

Çağdaş Türk lehçelerinde temel anlam olarak 'deniz, ırmak veya nehir' anlamında kullanılan *derya* sözcüğü, 'genişlik, bolluk, sınırsızlık; bol, çok' mecaz anlamıyla da varlığını sürdürmektedir. Kıpçak lehçelerinden Başkurt Türkçesinde *darya* "1. Deniz, derya. 2. Çok büyük nehir. 3. Herhangi bir şeyin çokluğu, sınırsızlığı" (Özşahin 2017: 123), Kazak Türkçesinde *dariya* "1. Eni geniş, suyu bol, derin büyük ırmak. 2.*ağız* Sayısız, bol, çok fazla, geniş" ve *dariyaday* "Derya gibi bol, çok" (Januzakov 2008: 188), Kırgız Türkçesinde *darıya* "1. Büyük akar su, büyük ırmak. 2. Çok, bol, tükenmez, en geniş, çok" (A. Akmataliyev, İ.Abduvaliyev vd. 2015: 368), Kumuk Türkçesinde *der'ya* "1. Büyük ve derin nehir. 2.*mec.* Hudutsuz, sınırsız" (Pekacar 2011: 112), Kazan-Tatar Türkçesinde *derya* "1. Akarsu, nehir. 2. (Bir şeyin mikdarı hakkında) bol, çok" (Öner 2015: 104); Güneybatı lehçelerinde Azerbaycan Türkçesinde *derya* 'derya' ve *deryaca; deryalar ġeder* "Derya gibi, pek çok" (Akdoğan 1999: 193), Türkmen Türkçesinde ise *deryalık* "Deryası çok olan" (Kuyasowa vd. 2016: 275) tanımları, sözcüğün 'genişlik, bolluk, sınırsızlık' semantiğini tasdiklemektedir.

Kırgız Türkçesinde "İlim değen darıya, keçe albasaŋ ağasın" (A. Akmataliyev vd. 2015: 368) örneğinde, ilimin genişliği ve büyüklüğü 'derya' sözcüğü ile ifade edilmiştir. Türkmen Türkçesinde "Derỳalık, çalpawlyk ülkelerden teşne Garaguma gelen ỳaşlaryn ürgün çägeliginň depeleriniň arasynda gezim edỳänleri- de bardy (K. Bardiỳew)" (Kuyasowa vd. 2016: 275) / Deryalık, bataklık ülkelerden susuz Karakum'a gelen gençlerin kuru kum tepelerinin arasında gezinenleri de vardı, cümlesinde deryalık sözcüğü, 'suyu, ırmağı çok olan' manasını taşımaktadır.

1.1.3. Sel

Türkçe Sözlük'te "1. Sürekli yağan yağmurdan veya eriyen kardan oluşan, geçtiği yerlere zarar veren taşkın su, su taşkını. 2.*mec.* Hareket halindeki büyük kalabalık, yığın. 3.*mec.* Etki ve iz bırakan güçlü durum veya davranış. 4.*mec.* Yoğunluk" (Akalın vd. 2011: 2060) tanımları verilen Arapça kökenli **seyl** sözcüğü deniz, derya terimleri kadar olmasa da bir şeyin çokluğunu, bolluğunu ve yoğunluğunu söz öbekleri içerisinde aktarmaktadır.

Hermann Hesse'nin Bozkırkurdu'nda "Yavaş yavaş gözlerim Hermine'yi ve Maria'yı aramaya başlamıştı, onları bulmak için birçok kez ana salona ulaşmaya çalıştım, ama her seferinde yanlış bir yerde aldım soluğu ya da karşıdan gelen bir **insan seli** ana salona girmemi önledi" (Hesse 2016: 156) cümlesinde geçen *insan seli* söz öbeği 'kalabalık bir yığını' ifade etmektedir. Aynı eserde "Yakında bizi bekleyen yorgunluğu sezdik ve gözümüz bir şey görmeyerek, kahkalar atarak kendimizi yeniden umarsızlıkla dansın, müziğin, ışık **selinin** kollarına bıraktık (Hesse 2016:

164) cümlesinde geçen *dans*, *müzik* ve *ışık seli* bu kavramların yoğunluğunu ve çokluğunu ifade etmek için kullanılmıştır.

Sözcük bugün Türkiye Türkçesinde bazı deyimlerde de bir şeyin çokluğunu ve gürlüğünü vurgular. **Sel gibi akmak** "1. Sıvılar için bol ve gür akmak. 2. Zaman çabuk ve hızlı geçmek. 3. İnsanlar kalabalık bir yığın halinde gitmek, yürümek", **Bir yeri sel götürmek** "1. Çok yağmur yağmak. 2. Çok yağmurdan dolayı bir bölgede, yollar zorla geçilir duruma gelmek", **Sel seli götürmek** "Çok fazla sel olmak" (Akalın vd. 2011: 2060) birleşik fiilleri bir sıvıyı, kalabalığı, çok fazla yağmuru niteleyen ve aktaran *sel* sözcüğünün bulunması açısından iyi birer örnektirler.

Yunus Emre'nin *Divân-ı İlâhiyat*'ında "Ne gördi Leylâ'nun yüzinde Mecnûn / Akıdup gözyaşın âb u **sel** eyler" (Tatçı 2014: 312) beyitinde göz yaşlarının çokluğu *sel* sözcüğü ile aktarılmıştır. Yine, Çağatay Türkçesi eserlerinden olan *Yusuf Emirî Divanı*'nda "Çün firāḳıng şiddeti aḳuzdı eşkim **seylini /** Kaytarıp bolmas tereddüd birle Tingri meylini" (Köktekin 2007: 85) beyitinde gözyaşlarının fazlalığı *gözyaşı seli* sözcüğü ile ifade edilmiştir.

Çağdaş Türk lehçelerinden Özbek Türkçesinde sözcük, birleşik fiil içerisinde bir şeyin çokluğunu nitemektedir. **Sel bolip oḳmoḳ** "Nafas boğilar, ter **sel** bolip oḳardı / Nefes kesilirken, ter **sel** olup akardı" (Magrufova II 1981: 35).

1.1.4. Umman

Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Anksiklopedik Lûgat*'ında "Ulu, büyük, engin deniz, okyanus" (Devellioğlu 2013: 1305) tanımı verilen **umman** sözcüğünün 'geniş, bol, çok' kullanımına, tarihi lehçenin metinlerinde rastlanır.

Yunus Emre'nin *Divân-ı İlâhiyât* adlı eserinde "Bir dem gönüle kayıkdum ol gizli varaka bakdum / Uş sırrumı halka çakdum bir pâyânsuz **ummân**ımış" (Tatçı 2014: 329) beyitinde sırrın, uçsuz bucaksız bir umman olduğu; yani 'çok fazla' olduğu ifade edilmiştir. Çağatay Türkçesi eserlerinden *Yusuf Emirî Divânı*'nda "Tün ü kün Yūsufım şevkide güya Pîr-Kenʿān dik / Közüm yaşını min hem bî-gerān ʿ**ummân**a bengzettim" (Köktekin 2007: 242) beyitinde de gözyaşı sınırsız bir ummana, denize benzetilmiştir.

Cemil Meriç'in *Bu Ülke* kitabında "Altın bir rebapta inleyen şarkı Tagor; ihtirasların **umman**ı üzerinde yükselen ezelînin şarkısı" (Meriç 2006: 282) cümlesinde ihtirasların çokluğu *metaforik* olarak *umman* sözcüğü ile aktarılmıştır ve yine aynı eserinde "Kamûs bir **umman**, A'makında inciler gülümser" (Meriç 2006: 244) cümlesinde de sözlük bir denize benzetilmiştir.

2. Yer Adı Kavram Alanı İçerisinde Sözcüklerin İncelenmesi

2.1. Deniz

Yer adı *(toponim)*; yun. Τοπος '1. Yer, 2. Bölge, ülke, 3. Alan, boşluk' ve ονυμα 'ad' sözcüklerinden yapılmış olan bu terim, her türlü coğrafi objenin, bu çerçevede *oykonim (orunadı)*, *hidronim (suadı)*, *oronim (dağadı)*, *horonim (eladı)*, *agronim*

(bağadı), *urbonim (kentlikadı)*, *dromonim (yoladı)* ve *drimonim*lerin *(ormanadı)* özel adlarını ifade eder (Şahin 2018: 76). *Yeradcıl belirteç (indikatör)* ise 'gösterici' anlamına gelen, yeradlarının kuruluşunda yapı taşı olarak görev yapan, adlandırmanın türünü, sınıfını gösteren coğrafi terimleri ifade eder (Şahin 2018: 86). İncelediğimiz *bahr, deniz, derya, derin, sel, su, talay* su adlarından yalnızca *deniz* sözcüğü iki yer adı kuruluşunda *yeradcıl belirteç (indikatör)* olarak, 'bol, çok' anlamıyla tespit edilmiştir. Bu bakımdan *deniz* sözcüğü her ne kadar 'genişlik, çokluk, sınırsızlık' anlamıyla tarihî lehçenin metinlerinde mecaz anlam olarak kullanılsa da bazı yer adlarına bu anlamıyla da sirayet etmiştir.

Deniz sözcüğünün yer adı kuruluşundaki örneklerinden ilki 'Ağaçdenizi' yer adıdır. Alî Cevâd Bey'in *Memâlik-i Osmâniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugati* adlı eserinde geçen **Ağaçdenizi** yer adı için "Kocaili Şibh-i cezirесinin (yarımadasının) şimal-i şark cihetinde kâin gayet sık bir ormanlıkdır ki agaçların kesreti bu isimle yâd olunmaġa sebep olmuşdur" (Cevad 1895-1896: 17) bilgisi verilir. Açıklamada da görüldüğü gibi 'ağaçların çok fazla ve sık' olmasından dolayı bu yere *Ağaçdenizi* denmiştir. Dolayısıyla *deniz* sözcüğü bu yer adında ağaçların çokluğunu; yani bir şeyin/nesnenin çokluğunu aktaran *indikatör* olarak tespit edilmiştir.

Bir diğer yer adı ise **Adalar Denizi**'dir. Alî Cevâd Bey'in *Memâlik-i Osmâniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı*'nda geçen Adalar Denizi içerisinde, Anatoli yakasında; Edremid, Çandarlı, İzmir, Kuş ada, Sömbeki, Istanköy. Rumili sahilinde; Saros, Ainos, Kesendire, Aynoros, Selanik, Golos, Atina. Asya kıtası içerisinde; Esporad, Sakız, Rodos, Limni. Avrupa kıtası içerisinde; Girid, Eğriboz, İmroz, Semadirek, Taşoz ve Siklad adaları yer alır (Cevad 1895-1896: 16, 17). Dolayısıyla **Adalar Denizi** bölgesi, içerisinde çok fazla sayıda ada ve ülke barındırmaktadır. Prof. Dr. Ramazan Özey, "Adalar Denizi ve Batı Anadolu Bölgesi Hakkında" adlı makalesinde, 1570 yılında Fiendre'da (Fransa), Ortelius tarafından yayınlanan ilk Coğrafya Atlası'ndaki Anadolu ve Balkanlar kısmını gösteren paftasında, söz konusu bu denizin (Adalar) üzerinde, *arcipelago* teriminin yazıldığını, bu terimin Türkçe karşılığının İngilizce ve Fransızca sözlüklere bakıldığında "üzerinde pek çok ada bulunan deniz; adalar grubu; takımadalar; adalar denizi" olduğunu ifade eder (Özey 2001: 30, 33). Bu yer adı, *Meydan Larousse*'da "Akdeniz'in Anadolu ile Balkan yarımadası arasında yer alan ve bugün Ege denizi denilen kısmına, Osmanlı coğrafyacıları tarafından, IXI. yy.'da ve XX. yy. başlarında verilen ad" (Kılıçoğlu, Araz, Devrim vd. 1969: 70) olarak açıklanmıştır. Bu durumda **Adalar Denizi** yer adının "içinde pek çok ada bulunan deniz" anlamında olduğu açıktır. Dolayısıyla **Adalar denizi** yer adındaki deniz sözcüğü, adaların çokluğunu ifade eden bir *yeradcıl belirteç* (indikatör)'tir.

3.Miktar Zarfı Olarak Sözcüklerin İncelenmesi

Miktar zarfı *(azlık-çokluk zarfı)*, nicelik adlarının eylemleri nitelemek üzere zarf olarak kullanılmış biçimleridir. Bir yapma ve olmada azlık çokluk gösteren, bunları azlık çokluk bakımından niteleyen ve *'ne kadar, ne derece?'* sorularını karşılayan

sözlerdir: *en, az, çok, eksik, fazla, daha, biraz, seyrek* vb. *çok güzel* (yer); *en derin* (göl); *pek çok* (göl); *pek çok yürüdü; daha hızlı koşmak; fazla konuşmak; biraz dinlenmek* vb. (Karaağaç 2018: 167). İncelediğimiz su adlarından yalnızca *sel* ve *talay* sözcükleri bugün çağdaş Türk lehçelerinde *miktar zarfı* olarak kullanılmaktadır. *Talay* sözcüğü ayrıca çağdaş lehçelerde cümle içerisinde *belirsizlik sıfatı* olarak da tespit edilmiştir.

3.1. Sel

Sözcük yalnızca çağdaş Türk lehçelerinden Uygur Türkçesinde *miktar zarfı* kullanımıyla tespit edilmiştir. Uygur Türkçesinde "Sel, su baskını" olan **sel** sözcüğü, diğer lehçelerden çok daha farklı olarak "biraz, azıcık; hayal meyal" anlamını taşır. Örneğin, **sel burun** "biraz önce", **sel qaldi** "azıcık kaldı; kıl kaldı", **sel köprek** "biraz çok", **sel yoghanraq** "biraz büyük" örnekleri sözcüğün miktar zarfı olarak kullanıldığını göstermektedir (Necip 2016: 432).

3.2. Talay

Ötüken Türkçe Sözlük'te **taluy** için "Deniz; okyanus" (Çağbayır IV 2007: 4568) ve *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde **talay~taluy~taloi** için "deniz, büyük nehir" (Caferoğlu 2015: 221) tanımları verilir. Türk dilinin erken dönemlerinde Çinceden ödünçlenen (talei < ta "büyük" + liu "su kökü") ve Türk runik yazıtlarından itibaren tarihsel Türk dili alanlarında yaygınlık kazanan **taluy** ve Moğolca ve bazı modern Türk yazı dillerinde kullanılan **talay** olmak üzere iki farklı yazımı söz konusudur (Ağca, Gül 2018: 58). Moğolcada "Okyanus, deniz, büyük göl; çok, fazla, çok sayı veya miktarda; evrensel büyük" (Lessing 2017: 293) manasına sahip olan **talay** sözcüğü, çağdaş Türk lehçelerinde de 'bol, çok, fazla' anlmıyla işlek olarak kullanılmaktadır. Orhun yazıtlarında ve Eski Uygur Türkçesindeki metinlerde sözcüğün *(taluy)* bahr, deniz, derya, derin sözcükleri gibi "geniş; bol, çok" anlamı tespit edilememiştir. Türkiye Türkçesinde de kullanımda olmayan **talay** sözcüğü yalnızca çağdaş Türk lehçelerinde varlığını sürdürmektedir. Sözcük, lehçelerde diğer su ad terimlerinden farklı olarak *miktar zarfı ve belirsizlik sıfatı* göreviyle tespit edilmiştir.

Başkurt Türkçesinde *talay* "Çokça, pek çok, fazla" (Özşahin 2017: 573), Karaçay-Malkar Türkçesinde *talay* "birkaç, bir hayli, bir sürü" (Tavkul 2000: 372), Kazak Türkçesinde *talay* "1. Bir hayli; birkaç, birçok, biraz. 2. Her türlü, çeşitli" (Januzakov 2008: 776), Kırgız Türkçesinde *dalay* "Kaç; oldukça çok; hayli; bir zaman, çok, birkaç, çokça" (Akmataliyev 2015: 357); Güney grubundan Özbek Türkçesinde *talay* "Birkaç, çok, birçok" (Magrufova II 1981: 111) Yeni Uygur Türkçesinde *talay* "çok, epeyce" ve *talay talay* "birçok" (Necip 2016: 486) *miktar zarfı* olarak yer almaktadır. Lehçelerden Altaycada *talay* "deniz" (Naskali, Duranlı 1999: 166), Tuva Türkçesinde *dalay* "deniz" (Arıkoğlu 2003: 28), Hakas Türkçesinde *talay* "Deniz" (Arıkoğlu 2005: 473) yalnızca temel anlamıyla tespit edilmiştir.

Sözcük, Başkurt Türkçesinde "Bir **talay** ütkes, kilen tışķa sıġa la uramdağı kéşélerzé karap tora başlay / Epey bir vakit geçince, gelin dışarı çıkar ve ve sokaktaki insanları izlemeye başlar" (Özşahin 2017: 573) cümlesinde *miktar zarfı,* Karaçay-

Malkar Türkçesinde "**Talay** zamannı anda turdum / Bir hayli zaman orda durdum" (Tavkul 2000: 372) cümlesinde *belirsizlik sıfatı*, Kazak Türkçesinde **talaydan beri** "uzun zamandır, epeydir" ve **talay jer** "biraz uzak yer" (Janukazov 2008: 776) söz öbeklerinde *belirsizlik sıfatı*, Kırgız Türkçesinde "Jaşım jaş bolso da öz başımdan **dalay** kıyınçılıklardı ötkördüm (Akmataliyev 2015: 357) / Yaşım genç olsa da kendi başımdan pek çok güçlüğü geçirdim" cümlesinde *belirsizlik sıfatı*, Özbek Türkçesinde "Üç kün içide **talay** hayaller, vokealarnı boşdan keçirtadı (Magrufova II 1981: 111) / Üç gün içinde pek çok hayali ve olayları aklından geçirdi" cümlesinde de *belirsizlik sıfatı*, Yeni Uygur Türkçesinde "Bir **talay** yil ötti / Birçok yıllar geçti", "Bir **talay** kişi keldi / Birçok kişi geldi", "Uningdin beri **talay talay** sular aqti / Ondan beri pek çok sular aktı" cümlelerinde *belirsizlik sıfatı* olarak tespit edilmiştir.

Sonuç

Yeryüzünde canlılar için büyük bir öneme sahip su kütleri, insan hayatında da temelde sahip olduğu önem derecesiyle, su adı çerçevesinde üst bir anlam kazanarak kültürün ve edebiyatın bir parçası haline gelmiştir. Su adı altındaki sözcüklerin pek çoğunun mitolojide ve tasavvufta temsil ettikleri başka metaforik kavramlar olsa da en nihayetinde bu sözcüklerin hepsi bir şeyin ya da nesnenin bolluğunu, çokluğunu ve genişliğini edebî metinlerde söz öbekleri içerisinde aktarmaktadır. Bu bakımdan incelediğimiz su adı (hidronim) içerisinde *bahr, deniz, derya, derin, göl, sel, su* ve *umman* sözcüklerinin edebi metinlerde 'geniş, bol, çok' semantiğinin mecaz kullanım örnekleri bulunmaktadır. Bu terimlerden yalnızca *bahr* ve *umman* sözcüğü çağdaş Türk lehçerinde temel anlamıyla da yaygın olmadığı gibi mecaz kullanımıyla da pek çok lehçede tespit edilememiştir. *Talay* sözcüğü ise yalnızca Eski Türkçe döneminde (taluy) 'okyanus, deniz' anlamıyla kullanılmış, ancak tarihî lehçelerde ve Türkiye Türkçesinde varlığını devam ettirememiştir. Sözcük çağdaş Türk lehçelerinde 'pek çok, birçok; epey çok' vb. gibi anlamlarla *miktar zarfı* ve *belirsizlik sıfatı* olarak işlek bir kullanıma sahip olmuştur. Talay gibi *miktar zarfı* olarak kullanılan bir diğer sözcük ise Arapça kökenli *sel* sözcüğüdür. Çağdaş lehçelerde işlek bir kullanımı olmayan sözcük, Yeni Uygur Türkçesinde azlık-çokluk bildiren *miktar zarfı* olarak tespit edilmiştir. *Su* sözcüğünün, diğer sözcüklerden çok farklı olarak Hakas Türkçesinde (suğ) çokluk eki gibi ve –gil anlamıyla görev yapması sözcüğün *bağlı morfeme* dönüşmesi açısından ender bir durumdur. Su adlarından yalnızca *deniz* yer adı kuruluşunda bir nesneyi 'bol ve çok' olarak niteleyen ve indikatör olarak tespit edilen sözcüktür. Tarihî lehçelerden *terin bilge, terin danışman, derya, tengiz* sözcükleri ve çağdaş lehçelerden Karaçay-Malkar Türkçesindeki *su usta* sözcüğünün 'bilgisi çok olan kimse, âlim; hünerli, çok iyi' manasını kazanmaları, su adcıl *(hidronimik)* kavramların bu açıdan ortak özellik taşıdığını göstermektedir. Sonuç olarak, su adı altında değerlendirilen bu sözcükler yalnızca Türkiye Türkçesinde ve tarihinde değil, Türk lehçelerinde de 'bol, çok' anlamını korumaktadır. Su kütlelerinin yapı itibariyle temelde sahip olduğu genişlik, büyüklük ölçüsü evrensel bir durumdur. Bu nedenle su adlarının yalnızca Türk dillerinde değil büyük bir ihtimalle pek çok yabancı dilde de 'bol, çok' semantiğini taşıdığını düşünmek yanlış olmasa gerektir.

KAYNAKÇA

Ahmet B. Ercilasun, Z. Akkoyunlu. (Düz.). *Divânu Lugâti't-Türk* (Kaşgarlı Mahmud). Ankara: TDK.

Akmataliyev, İ. A. (Düz.). (2015). *Kırgız Tilinin Sözdügü* (Cilt I). Bişkek: Avrasiya Press.

Ahmedi, Iskakov, N. V. (Düz.). (2011). *Kazak Edebi Tilinin Sözdigi* (Cilt XIV). Almatı: Til Bilimi İnstitutı.

Ahmedi, Iskakov, N. V. (Düz.). (2011). *Kazak Edebi Tilinin Sözdigi* (Cilt VIII). Almatı: Til Bilimi İnstitutı.

Akalın, Ş. H. (Düz.). (2011). *Türkçe Sözlük.* Ankara: TDK.

Akdoğan, Y. (Düz.). (1999). *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük.* İstanbul: Beşir Yayınevi.

Arıkoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük.* Ankara: Akçağ Yay.

Bice, Hayati. (Düz.) (1993). *Divan-ı Hikmet (Ahmed Yesevi).* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: TDK.

Cevad, A. (1895-1896). *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı.* İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük* (Cilt II). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük* (Cilt IV). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Debreli, Z. G. (2020). Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de Hidrografik Terimler ve Metaforik Kullanımları. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi* I/2, ss. 139-167.

Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat.* Ankara: Aydın Kitabevi.

Ekrem Arıkoğlu, K. K. (Düz.). (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: TDK.

Emine Gürsoy Naskali, M. D. (Düz.). (1999). Altayca-*Türkçe Sözlük.* Ankara: TDK.

Ferruh Ağca, B. G. (2018). Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanında Geçen Moğolca Sözlükler. *Türkbilig* (36). ss. 47-62.

G. Kuyasowa, A. G. (Düz.). (2016). *Türkmen Dilinin Düşündirişli Sözligi* (Cilt I). Aşgabat: Türkmenistan İlimler Akademiyası.

Hesse, H. (2016). *Bozkırkurdu* (K. Şipal, Çev.) İstanbul: YKY Yayınları.

J. Eckmann. (Çev.). (2014). *Nehcü'l-Feradis* (Alî, M. B.) Ankara: TDK.

Januzkov, T. (Düz.). (2008). *Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi.* Almatı: Dayk Press.

Kara, M. (2009). Hakas Türkçesinde İkilemeler. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi* (4) ss. 34-61.

Karaağaç, G. (2018). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü.* Ankara: TDK.

K. Köktekin (Düz.). (2007). *Yusuf Emirî Divânı* (Yusuf Emirî). Erzurum: Fenomen Yay.

Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan. (2019). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: TDK.

Lessing, F. D. (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük.* (G. Karaağaç, Çev.) Ankara: TDK.

Magrofova, Z. M. (1981). *Uzbek Tilinin İzahli Lugati* (Cilt I-II). Moskva: Rus Tili Neşriyati.

M. Tatcı (Düz.). (2014). *Dîvân-ı İlâhiyat* (Yunus Emre). İstanbul: h yayınları.

Meriç, C. (2006). *Bu Ülke.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Necip, E. N. (2016). *Uygurca-Türkçe Sözlük.* (İ. Kurban, çev.) Şanghay.

Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: TDK.

Pala, İ. (2002). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü.* İstanbul: L&M Yayınları.

Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: TDK.

O. Ergene. (Düz.) (2017). *Gülistan Tercümesi* (Sibîcâbî. Çev.) Ankara: TDK.

Recep Toparlı, M. A. (Düz.). (2018). *Mu'inü'l-Mürîd* (İslâm). Ankara: TDK.

R. R., Arat. (Düz.). (2008). *Kutadgu Bilig* (Yusuf Has Hâcib). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Safa Kılıçoğlu, N A. (Düz.). (1969). "Adalar Denizi". *Meydan-Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi I* (70). İstanbul: Meydan Yayınevi.

Şahin, İ. (2018). *Adbilim.* Ankara: Pegem Akademi.

Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: TDK.

V. Türk. (Düz.). (2018). *Bahrü'l-Hakâyık* (Hatiboğlu). Ankara: TDK.

Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü* (Cilt II). (A. Taymas, Çev.) Ankara: TDK